

OSMANLI İSTANBUL'UNDA CENEVRELİ SAATÇİLER (1600-1763)

THE GENEVAN WATCHMAKERS IN THE
OTTOMAN ISTANBUL (1600-1763)

Ahmet Şamil GÜRER

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı,
asgurur@ankara.edu.tr

Öz

Bu makale 1600-1763 yılları arasında yaklaşık olarak bir buçuk asır İstanbul'da yaşamış olan Cenevrelî bir Protestan cemaatinin iktisadi, sosyal ve dini hayatını arşiv belgeleri esasında incelemektedir. İstanbul'un daha ziyade Frenkler ile meskûn semti Galata'da yerleşmiş olan bu cemaatin ticari faaliyetleri Cenevre'de üretilmiş olan saatlerin satışı, montajı ve tamiratına dayanmaktaydı. İstanbul'un 16-18. yüzyıl aralığındaki Şeriyeye Sicilleri incelendiğinde kentte çok sayıda saatin kullanımında bulunduğu anlaşılmaktadır. Erken Modern Çağın saatleri karmaşık mekaniği ve ayrıntılı tasarımları ile dönemin en ileri teknolojisini yansıtmaktaydı. Bu saatlerin üretimi ve onarımı onların her farklı bileşeninde uzmanlaşmış zanaatkarların istihdamını gerektirmekteydi. Dolayısıyla İstanbul'daki Cenevre kolonisinin oluşması ile Türkler arasında saat kullanımının özellikle 17. yüzyıl başlarından itibaren artış göstermesi arasında doğrudan ilişki bulunmaktadır. Diğer taraftan Calvinist doktrinlerin Cenevre'ye getirdiği bir yeni takım sosyal düzenlemeler kentte saat sanayiinin doğmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Ülkede 16. yüzyılın ortalarından itibaren lüks ve pahalı tüketim maddelerinin kullanımının yasaklanması Cenevrelî zanaatkarların ürettikleri saatleri dış pazarda değerlendirmelerini gerektirmiştir. Cenevrelî saatçiler açısından özellikle İstanbul, daha kaliteli olan İngiliz saatleri ile rekabet edebilecekleri bir saat piyasasına sahiptir. Bu araştırmada incelenen belgeler 1737 yılı itibarıyla İstanbul'da 160 kişiden müteşekkil bir cemaatin oluştuğunu göstermektedir. Bunlar Protestan olmalarına rağmen İstanbul'daki Fransız elçisinin koruması altında bulunmakta ve kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklardan yararlanmaktaydılar. Cenevre ile yapmış oldukları yazışmalardan cemaatin liderlerinin en çok kaygılandıkları hususun bu dini topluluğun İstanbul'un kozmopolit çok dinli yapısından etkilenerek dejenerasyona uğramasıydı. Bu yüzden yazışmaların konusu çoğunlukla Cenevre'den rahip talepleri ile ilgilidir. Dini açıdan Hollanda elçisinin himayesinde bulunan cemaat, elçiliğin müştemilatında küçük bir kilise kurmuştur. Şapel denilebilecek bu kilise büyük ihtimalle İstanbul'da kurulmuş olan en eski Protestan kilisesiydi. Hollanda elçisinin bu kilise aracılığıyla Protestanlığı Hıristiyan Osmanlı tebası arasında yayma tasarımları da belgelerde yer alan hususlardandır.

Abstract

This article examines the economic, social and religious life of a Genevan Protestant community that lived in Istanbul for nearly a century and a half between 1600 and 1763 on the basis of archival documents. This community settled in Galata, a predominantly Frankish neighborhood of Istanbul, and its commercial activities were based on the sale, assembly and repair of watches manufactured in Geneva. An examination of Istanbul's 16th-18th century Court Registers reveals that a large number of clocks were in use in the city. The clocks of the Early Modern Era reflected the cutting-edge technology of the period with their complex mechanics and elaborate designs. The production and repair of these clocks required the employment of artisans specialized in each of their different components. Thus, there is a direct relationship between the establishment of the Genevan colony in Istanbul and the increase in the use of clocks among Turks, especially from the early 17th century onwards. On the other hand, a new set of social regulations brought to Geneva by Calvinist doctrines led to the birth and development of the watch industry in the city. The prohibition of the use of luxury and expensive consumer goods in the country as of the mid-16th century required Genevan artisans to utilize the watches they produced in the foreign market. For Genevan watchmakers, especially Istanbul had a watch market where they could compete with the better quality English watches. The documents analyzed in this study show that by 1737, a Genevan community of 160 people had formed in Istanbul. Although they were Protestants, they were under the protection of the French ambassador in Istanbul and benefited from the privileges provided by the capitulations. In their correspondence with Geneva, the leaders of the community were most concerned about the degeneration of this religious community under the influence of the cosmopolitan multi-religious structure of Istanbul. Therefore, the correspondence was mostly about requests for priests from Geneva. Religiously under the patronage of the Dutch ambassador, the congregation established a small church in the outbuildings of the embassy. This church, which could be called a chapel, was probably the oldest Protestant church established in Istanbul. The Dutch ambassador's plans to spread Protestantism among the Christian Ottoman subjects through this church are also included in the documents.

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 30 Mart 2024
Kabul edildiği tarih: 15 Mayıs 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 30 March 2024
Date accepted: 15 May 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Cenevre; Pera; Protestanlık;
Kalvinizm; İsviçre; Huguenot

Keywords

Geneva; Pera; Protestantism;
Calvinism; Switzerland; Huguenot

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.29

Giriş

Özel coğrafi konumu itibarıyla dünyanın en önemli iktisadi merkezleri arasında yer alan İstanbul şehri tarihi boyunca muhtelif milletlerden tüccar ve zanaatkârı kendine çekmiştir. Bunların bir kısmı Bizans ve Osmanlı İmparatorlarının bahsettikleri imtiyazlarla şehrin Pera veya Galata denilen kesimine yerleşerek sosyal ve iktisadi hayata entegre olmuşlardır. İstanbul'un fethinden yirmi beş yıl sonra yapılan ikinci tahrirde Galata'da 332 haneden oluşan bir Avrupalı nüfusun yaşadığı tespit edilmiş ve bu sayı 1714 yılı itibarıyla yaklaşık olarak 5000 kişiye ulaşmıştır (Ortaylı, 1994, s. 205). Genellikle İtalyan ve Fransızlar gibi Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı milletlerden oluşan bu nüfusa 17. yüzyıl başlarından itibaren, küçük bir Cenevreli Kalvinist saatçi cemaati de katılmıştır.

Galata'daki İtalyan nüfus Osmanlı'ya büyük ölçüde Bizans'tan intikal etmiş, Fransız müstemenler ise daha ziyade kapitülasyonlar sayesinde burasını mesken tutmuşlardı. Ayrıca her iki tüccar grubu da Akdeniz'e kıyısı olan denizci ülkelerden gelmişlerdir. Oysa, Cenevre'ye en yakın liman günümüzdeki modern karayolu ağıyla bile 450 kilometre uzaklıkta bulunan Marsilya'dır. Ayrıca, kara ticaretine alışkın olan bu Cenevreli tüccarlar İstanbul'a gelmek için uzun ve tehlikeli bir deniz yolculuğuna katlanmak zorundaydılar. İzlerini 18. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar sürebildiğimiz bu Cemaat'in¹ İstanbul'da yaklaşık bir buçuk asır kadar kaldığı varsayılmaktadır.

Onları maceralı yolculukları göze alarak İstanbul'a gelip birkaç nesil kalmaya iten temel motivasyonun saat ticareti olduğu oldukça açıktır. Bununla birlikte, söz konusu dönemde İsviçre kantonlarının Osmanlı İmparatorluğu ile henüz diplomatik ilişkisinin bulunmadığı hususu göz önünde bulundurulduğunda bunların ikamet, ticaret ve dini faaliyetlerini hangi hukuki statü altında gerçekleştirdikleri meselesi cevaplanmayı bekleyen en temel problemlerden biridir. Onlardan bahseden belgelerin 1763 tarihli mektuplarla nihayet bulması Cemaat'in bu tarihten sonraki akıbetini de ayrıca ele almayı gerektirmektedir.

19. yüzyıl ortalarında Paris'te çıkarılan *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français* dergisinde yayımlanmış bir belge grubu bu problemlerin çözümüne katkı sağlayacak ölçüde veri içermektedir. Derginin 1855-1862 yılları arasındaki altı sayısında transkripsiyonları yayımlanmış olan bu belgeler cemaat liderlerinin ve İstanbul'daki Hollanda elçisinin 1592-1763 yılları arasında Cenevre

¹ Belgelerde kendilerini "Congrégation" veya "Compagnie" olarak tanımladıklarından bu çalışmada da kelimelerin Türkçedeki karşılıkları olan "Cemaat" ve "Topluluk" tabirleri kullanılmıştır.

Kantonu resmi makamları ve dini kurumları ile yapmış oldukları yazışmalardan oluşmaktadır (Wandington, 1855; Wandington, 1858; Archinard ve Heyer, 1861; Heyer 1861, Heyer, 1862). Bunlar özellikle Cemaat'ın dini faaliyetleri ve sosyal yapısı hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedirler. Bu frankofon Cemaat'ın Osmanlı resmi makamları tarafından Fransız olarak kabul edilmeleri (Heyer, 1862, s. 63) ise Osmanlı arşivinde doğrudan onlardan bahseden herhangi bir belgenin tespitini neredeyse imkânsız hale getirmektedir.

Konu hakkında yapılmış olan araştırmalara bakılacak olursa Cenevrelî tarihçi Babel (1916, s. 516-529)'in İsviçre saatçilik ve kuyumculuk sanayiinin kurumsal tarihinden bahseden *Histoire Corporative de l'Horlogerie, de l'Orfèvrerie et des Industries Annexes* adlı kitabı içerdiği bol miktardaki işlenmemiş belge ile bir araştırma eseri olmaktan ziyade kaynak niteliği arz etmektedir. Cemaat'ın daha ziyade ticari faaliyetleri hakkında veriler sağlayan Babel'in bu öncü eserini Jaquet (1948)'in yayımladığı genel mahiyetteki birkaç sayfalık makale izlemiştir. Öncekilere kıyasla daha modern yöntemlerle konuyu ele alan araştırma David (2005)'e aittir.² Cemaatin kısa tarihi, ticari faaliyetleri ve İstanbul'daki yaşam şartlarını inceleyen araştırmacının bu çalışması 18. yüzyıla odaklandığından 17. yüzyıla ait belgelerde yer alan bazı önemli hususlara değinmemektedir. Bu bu belgelerin bir kısmının Türkiye'deki Protestan misyonerliği tarihinin başlangıcını 19. yüzyıl başlarından 17. yüzyıla çekecek derecede önem arzettiğinin altını çizmek gerekir.

Bu makale yukarıda zikredilen problemler çerçevesinde Cenevre Cemaati'nin ticari faaliyetleri, hukuki statüleri, sosyo-kültürel sorunları ve kurmuş oldukları kilisenin mahiyeti gibi hususları ele alarak onların İstanbul'daki yaşamlarından kesitler sunmayı amaçlamaktadır.

I. CENEVRELİ SAATÇİLERİ İSTANBUL'A GETİREN ETKENLER

Türklerin Saat Tutkusu

Cenevrelî saatçileri İstanbul'a getiren etkenlerin başında hiç kuşkusuz medeni dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türklerin de erken modern çağın harikaları olan mekanik saatlere gösterdikleri büyük ilgi gelmekteydi. Günümüz mekanik saatlerinin çalışma prensiplerine benzeyen bu düzeneklerin ilk versiyonları 14. yüzyıl başlarında geliştirilmiştir. Bunlar yatay salınlı bir cetvel (eşapman) ile onunla bağlantılı bir taç dişlilin birlikte hareket etmesi esasına göre çalışıyordu (Bir ve Kaçar, 2008, C. 12,

² Çevrimiçi yayımlanan bu araştırmada sayfa numarası bulunmadığından, yapılan atıflarda paragraf numarası esas alınacaktır.

s. 324). Daha ziyade katedraller ile saraylarda kullanılan bu kule tipi dev saatler 16. yüzyıl başlarında Nurenberg’de zembereğin eklenmesiyle zamanla cebe sığacak kadar küçültülmüştü (Landes, 1983, s. 87; Kurtz, 2005, s. 26). Bilindiği kadarıyla aynı yüzyılın ortalarından itibaren zenberekli saatler Osmanlı sarayına girmiş, Padişah, saray çevresi ve daha sonra hali vakti yerinde olan halk tabakası arasında ilgiyle karşılanmıştır. Bunun namaz vakitlerinin tespitiyle ilgili olduğu düşünülebilirse de 1559’da Habsburg elçisi sıfatıyla Türkiye’ye gelen Busbecq (2005, s. 20) Türklerin bu iş için mekanik saat yerine su saatlerini kullanmaya devam ettiklerinde bahseder. Gerçekten de muvakkithanelerde mekanik saatlerin kullanımını pek tercih edilen bir yöntem değildir (Aydüz, 1999, s. 666).

Bu saatler sadece saat olarak kalmış olsalardı muhtemelen bu kadar fazla ilgi görmeyeceklerdi. Erken modern çağın en ileri teknolojisini yansıtan bu aletlerin çoğu kuyumculuk zanaatıyla mekanik bilgisini bir araya getiren değerli birer yatırım aracı, dekorasyon objesi veya saat başı yinelenen sahnelerin tasvir edildiği birer otomatik kukla tiyatrosu idi. Türkiye pazarı için Augsburg’da imal edilmiş saatlerin kaydının yer aldığı 1592 tarihli on iki parçalık liste hem Türk pazarının Avrupalı ustalar için ne kadar verimli olduğuna hem de onların hayal gücünün genişliğine işaret eder. Bunların birinde saatin her çalışmada Türk hokkabazlar odalarından çıkıp dışarı bakıyor; diğerinde Türkler koşup atlarına atlayarak savaşa tutuşuyor; bir diğerinde yine bir Türk silahıyla kaçan bir kurdun peşinden koşuyor ve saat son kez çalarken onu vuruyordu (Kurtz, 2005, s. 37-38; Ülkümen, 1961, s. 17). Daha pek çok hareketli sahnenin sergilendiği bu otomatların özellikle saraydaki ve konaklardaki çocukların ilgisini çektiğinden kuşku yoktur.

Yine de yukarıda verilen bilgiler genel olarak saatin ve bu otomatların Avrupalı mühendislerin icadı olduğu yolunda bir kanaate yol açmamalıdır. Mekanik saatlerin bir önceki aşaması olan su saatleri en mükemmel haline Müslüman Doğu’da ulaşmıştır. Harunreşid’in 807’de Şarlman’a hediye ettiği ve her çalışmada kapıdan on iki atlı figürün fırladığı saat örneğini burada da tekrar etmek durumundayız. Bu sahnenin çok daha karmaşık ve gelişkin olanları 13. yüzyıl Diyarbekir’inde yaşamış olan Cizreli İsmail (el-Cezeri)’in çizimlerinde görülür. 1232’de Memlük Sultanı tarafından Kutsal Roma İmparatoru II. Friedrich’e gönderilmiş olan ve oldukça karmaşık düzeneğe sahip bir saat Cizreli’nin çizimlerinin pekâla uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Güneşin etrafındaki gezegenlerin hareket ettiği saat hiç aksatmadan gündüz ve gece zamanı doğru olarak gösteriyordu. Bu şaheserin değerini takdir edecek kadar bilge bir hükümdar olan II. Friedrich onu en değerli hazinesi

olarak özenle saklamıştır. Kurtz (2005, s. 18)'un ifadesi ile büyük ihtimalle bu, Doğu'dan Batı'ya yolculuk yapan son saatti. Bu saatin çok daha gelişmiş ve karmaşık mekanizmaya sahip olanı yaklaşık üç yüz yıl sonra Avusturya İmparatoru I. Maximilian tarafından Kanuni Sultan Süleyman'a hediye edilmiştir (Kurtz, 2005, s. 27-28; Yıldız, 2006, s. 922)

Avrupalı mühendisler 14. Yüzyılın başlarında saat mekanizmasında suyu devreden çıkararak sarkaçlı mekanik saatleri geliştirdiler (Bir ve Kaçar, 2008, C. 12, s. 325). Bu yeni tür saatle ilgilenen ilk İslam hükümdarı ise 1477'de Venedik Doçesi'nden bir optikçi ile bir ressamın yanısıra çalar saat yapabilecek bir usta talep eden Fatih Sultan Mehmed olmuştur. Gentile Bellini'nin beraberinde İstanbul'a bir saatçinin gelip gelmediği bilinmez, ancak Fatih Camii'nin vakfiyesinde adı geçen bir Türk saatçi ustası ve 1505 tarihine ait saray kayıtlarında geçen bir frengi saat ibaresi bu alete gösterilen erken ilginin işareti sayılabilir (Ülkümen, 1962, s. 16-17). Dahası, İslami gelenekte her büyük caminin külliyesinde muvakkithanelerin yer aldığı hususu dikkate alınacak olursa saat mefhumu ve saatçilik mesleğinin Türklere yabancı olmadığı anlaşılır. Hatta üzerinde Türk ustaların isimleri bulunan saatler ve rasathanesi III. Murad'ın emriyle yerle bir edilen Takuyiddin'in bir minyatürde göze çarpan zemberekli saati ülkede mekanik bilgisinin hiç de eksik olmadığını gösterir. Yine de bunlar Osmanlı ülkesinde Avrupa'daki gibi pazara yönelik saat sanayiinin kurulması gibi bir sonuca yol açmamıştır.

Kendisi de yetenekli bir mücevherat ustası olan Kanuni Sultan Süleyman'ın Venedikli zanaatkârların imal ettikleri paha biçilmez eserlere, özellikle de değerli metal ve taşlarla bezenmiş çalar saatlere fazlasıyla düşkün olduğu bilinmektedir. Vicenzalı Giorgio adlı usta tarafından yapılan üzerinde çalışır halde minyatür saatin bulunduğu bir altın yüzüğün 1531'de Kanuni tarafından satın alındığından söz edilmektedir. Sultan'ın bu yönünü bilen Venedikli zanaatkârlar özenle yaptıkları eserlerini ona satarak zengin olmanın hayalini kuruyor; Avusturya ve Fransa Kralları ise gönderdikleri diplomatik hediyeler arasında mutlaka birden fazla ayaklı saat, masa saati veya boyna asılan saat bulunuyordu. Kanuni'nin İstanbul'daki Fransız elçisini Paris'ten istediği küçük çalar saatlerin henüz gelmediği hususunda üç defa ikaz ettiğinden bahsedilir. Söylendiğine göre Sultan bunlardan en az on tanesini ava giderken yanında götürmeyi huy edinmişti. Sebebini tam olarak kestirmek kolay değil, ancak bunları muhtemelen yol üstündeki ümerâya ihsanda bulunmak veya avda başarılı olan erkânını ödüllendirmek amacıyla yanına alıyordu. Fransa kralı II. Henry 1558'de elçiye verdiği cevapta yapımı uzun zaman aldığından Sultan için

şimdilik bunlardan ancak yedi tane gönderebildiğini, ilerde daha fazlasını göndereceğini yazmıştır. Daha sonra Yakındoğu pazarını ele geçirmek ve İspanya'ya karşı mücadelesinde Osmanlı'nın desteğini sağlamak isteyen I. Elizabeth de elçilerini diğerlerinden çok daha değerli saatlerle önce III. Murad, daha sonra da III. Mehmed' göndermiştir (Kurtz, 2005, s. 40-41; Yıldız, 2006, s. 924-926). Saat tutkusu bir müddet sonra çeşitli rütbelerdeki paşalara ve saray kadınlarına da sirayet etmişti. Bu da Avusturya'nın her yıl gönderdiği haraçların listesine daha fazla saat eklemek zorunda kalacakları anlamına geliyordu (Kurtz, 2005, s. 26-27).

Hediye ve haraç yoluyla edinilen saatler ancak saray ve üst düzey bürokratlar arasındaki saat kullanımının yaygınlığı konusunda bir fikir vermektedir. Onlara öykünen daha alt düzeydeki idareciler ve halk tabakası arasında saate olan ilgi hangi düzeydeydi? 1580'lerde İstanbul'a gelmiş olan Alman seyyah Lubenau (2012, s. 258), Galata'daki ticari hayatın canlılığından bahsederken buradaki çok sayıda kuyumcu ve değerli taş satıcısının yanısıra Alman, İngiliz, Fransız ve İtalyanlar tarafından işletilen saatçi dükkânlarından da söz etmektedir. Cenevreliler saatçilerin gelişinden sonra bunların sayısının 17. yüzyıl başlarından itibaren önemli bir artış gösterdiği kesindir. Şerhiye Sicilleri'ndeki dava, alım-satım, rehin ve tereke işlemlerine ilişkin kayıtlardan Galatalı saatçilerin müşteri kapasitesine ilişkin kabataslak fikir edinmek mümkündür. Bunlar zaman içinde Avrupa saatlerine olan ilginin saraydan toplumun daha geniş katmanlarına yayıldığını göstermektedir. İstanbul Kadı Sicilleri'nde yer alan kayıtlar incelendiğinde 16.-18. yüzyıllar arasında dava konusu olmuş veya bir şekilde zikredilmek durumunda kalınan muhtelif türde yüzlerce saat bulunduğu görülmektedir.³ İstanbul Şerhiye Sicilleri'nin toplam sayısının on bin defter civarında olduğu ve bunların her on yıldan bir defter seçilerek ancak yüz cildinin yayınlanabildiği dikkate alınacak olursa defterlerin tamamında sayının binleri bulabileceğini tahmin etmek zor değil. Bu sayının sadece mahkeme kayıtlarına yansımış bulunanlar olduğu hususu da ayrıca göz önünde bulundurulmalıdır.

Bunlara taşradakiler de eklendiğinde bunca saatin tadilat, bakım ve tamirinin günümüz tabiriyle geniş bir "teknik servis" ihtiyacını ortaya çıkardığı açıktır. Şüphesiz Osmanlı ülkesinde yerli saatçiler yok değildi. 16-17. yüzyıla tarihlenen Osmanlı arşiv belgelerinde, önünde "saatçi" sıfatının yer aldığı çok sayıda isim göze çarpmaktadır. Bunların arasında Rum, Yahudi ve Ermeni oldukları anlaşılan zimmi isimleri kadar çok sayıda Müslüman isimlerine de rastlanmaktadır. Ayrıca, Saray'da

³ Bkz. URL-1. (Aramalarda fiziksel anlamdaki "saat" sonuçları dikkate alınmıştır)

muhtelif meslekleri icra eden ehl-i hirefin arasında saatçıyân denilen bir zanaatkâr taifesinin de saat tamiri için İmparatorluğ'un son günlerine kadar istihdam edildiği bilinmektedir (Pakalın, 2004, s. 73).

Ancak Avrupa'dan ithal yeni tür saatler için sadece saatin mekanik kısmından anlayan ustalar yeterli değildir. Tasarımlarındaki detaylar arttıkça saatlerin üretim ve bakım sürecine kuyumcu, ince marangoz, ressam, heykeltıraş, mekanik müzik ustaları gibi herbiri kendi alanında uzmanlaşmış zanaatkârları da dahil etmek gerekiyordu. Mekanizmalarda zamanla ortaya çıkan aksaklıklar bir tarafa saatlerin üzerindeki tasvirler bile Müslüman müşterilerin bir saat tamircisine uğramasını zorunlu kılıyordu. Saray ve konak sakinleri için bunlar pek sorun teşkil etmiyordu, ancak halk tabakası dini sebeplerden dolayı insan figürlerini bitki figürleri ile değiştirmek durumunda kalıyordu (Kurtz, 2005, s. 44-46).

Diğer taraftan saat kullanımının yavaş yavaş yaygınlaşmaya başladığı 16. yüzyılın ikinci yarısında padişah ile sadrazamın bile saraydaki karmaşık mekanizmalara sahip saatlerin tamiri için usta bulmakta zorluk çektikleri anlaşılmaktadır. 1578'de Avusturya elçilik heyetiyle birlikte İstanbul'a gelen Protestan papazı Schweigger yıllardan beri Padişah'a, hediye edilen o güzelim saatlerin sarayın bir odasında üst üste yığılıp paslanmaya terkedilmiş olduğundan bahsetmektedir (Schweigger, 2004, s. 70) Alman Papazın dolaylı ifadesinden bu bilgiyi başkasından aktardığı anlaşılmaktadır. Bu kişi muhtemelen kendisi ile birlikte İstanbul'a gelen ve bir şekilde saraydaki saatleri görmüş olan saatçi ustası Görg Klug idi (Schweigger, 2004, s. 24). Hediyeleri getiren elçilik heyetlerinde yer alan Klug gibi ustalar bir müddet bu saatlerle ilgilendikten sonra görevlerini tamamlayan elçilerle birlikte evlerine dönüyorlardı. Kanuni Guillaume adlı bir Fransız ustayı daimi olarak sarayda görevlendirmişti. Ancak, Fransızca konuştuğu için daha sonra diplomatik görevde kullanılan bu adam Fransa'ya varmadan Napoli'de ölmüştür. Sokullu'nun işe aldığı Oswald adlı bir mühtedi ise saat tamirinden ziyade dedikodu üretmek ve yaymakla meşguldü. Saraydaki diğer saatçilerin zamanla bir yolunu bulup daha etkili mevkilere geçmişlerdir (Kurtz, 2005, s. 43-46). Lubenau (2012, s. 258)'da bahsi geçen Galata'nın İngiliz, Fransız ve İtalyan ustaları ise biraz para kazanır kazanmaz memleketlerinin yolunu tuttuklarından kalıcı değildi. Kısacası bu bilgiler 16. yüzyıl sonlarında İstanbul'da açılacak bir saatçi dükkânının müşteri bulma sıkıntısı ile karşılaşmadan iş yapma imkânına sahip olabileceği anlamına gelmekteydi.

John Calvin ve Cenevre’de Saatçiliğin Gelişimi

İstanbul’un saatçi ustası bulmakta güçlük çektiği dönemde Cenevre’de saatçilik sektörü kentin geçirdiği köklü sosyal ve iktisadi dönüşümün etkisi altında ihracata yönelecek ölçüde gelişme göstermiştir. Şüphesiz Cenevre saatçiliğinin doğuşu ve gelişimini ismi bu kentle özdeşleşmiş olan John Calvin ve uygulamaya koyduğu sosyal ve iktisadi prensiplerinden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Aslen Fransız kökenli olan Calvin Reformasyon hareketinin başlamasından kısa bir süre sonra Protestanlığı kabul etmiş olan Cenevre ileri gelenlerinin daveti üzerine 1541’de bu kente gitmiştir. Daveti, şehirde kendi toplumsal prensiplerinin uygulanması şartı ile kabul etmiştir (Watt, 2020, s. 4-5). Protestanlığın kendisinden sonra adına Kalvinizm denilecek versiyonunu yaratmış olan bu Protestan ilahiyatçı ve hukukçusunun sosyal teorileri toplumsal yardımlaşma esası üzerine kurulu idi. Calvin yoksulluğu kutsayan geleneksel Hıristiyan anlayışın aksine yoksulları korumaya vesile olduğu için zenginliği Tanrı’nın bir lütfu sayıyor ve lüks tüketimin kısılmasıyla oluşacak sermaye birikimin daha fazla istihdam alanları yaratarak sosyal adaleti sağlayacağını savunuyordu. Bunun gerçekten sosyal adaleti sağlayıp sağlamadığı şüphelidir, ancak Weber’in Kapitalizm-Protestanlık etkileşimi teorisine ilham kaynağı olacak derecede sermaye birikimine yol açmış olduğu kesindir.

Calvin’in Cenevre’ye gidişinden bir süre sonra hayata geçirdiği bu düşünceler şehrin o sıralarda geçirmekte olduğu büyük iktisadi ve sosyal krizlere çözüm üretme kaygısından kaynaklanmaktaydı. 16. yüzyılın başlarında Paris, Londra ve Frankfurt gibi Avrupa’nın büyük ticaret merkezleri ile boy ölçüşecek durumda bulunan Cenevre şehri aynı yüzyılın ortalarında işsizlik ve sefaletin yaşandığı bir kent durumuna düşmüştü. Fransa’daki Katolik zulmünden kaçan Huguenotların kitleler halinde sürekli ilticasıyla başgösteren mülteci sorunu şartları daha da ağırlaştırmıştı. Çözümü sosyal dayanışmada gören Calvin zenginlerin sahip oldukları mülklerin onlara Tanrı tarafından verilmiş birer borç olduğunu ve Tanrı’nın alacağını yoksullara yapılacak yardımlar üzerinden tahsil edeceğini vaazlarında sıkça dile getirmekteydi. Bu yardımlar daha fazla sanayi işletmelerinin kurulması ve işsizlerin eğitilmesi gibi yoksulluğa köklü çözüm getirecek nitelikte olmalıydı. Tüm bunların finansmanı ise lüks tüketim maddelerine harcanmakta olan paraların sermaye birikimine yöneltilmesiyle mümkün olacaktı (Senekoane, 2014, s. 312).

Bu yüzden, Cenevre’de ipleri ele aldıktan sonra Calvin’in uygulamaya koyduğu ilk yasaklardan biri pahalı takıların kullanımı olmuştur. Bu da Avrupa’da mükemmel tasarımları ile ünlü Cenevreli kuyumcuları ve minecileri mezhepleriyle meslekleri

arasında bir tercihin eşğine getirmiştir. Cenevrelî zanaatkârları bu ikilemden kurtaranlar ise Katolik Fransız zulmünden kaçarak Cenevre'ye sığınan mülteci Huguenotlar oldu. Aralarında Fransa'daki saatçilik mesleğinin elit tabakasını oluşturan ustaların da yer aldığı bu mülteciler Avrupa'nın en gelişmiş saat yapım tekniklerini Cenevrelî kuyumculara öğreterek onları kaçınılmaz bir sefaletten kurtarmıştır. Calvin'in yararlı bularak izin verdiği bu meslek aynı zamanda da Cenevre'nin kurtuluşu oldu. 1574 yılına gelindiğinde kentte çok sayıda saatçi ve kuyumcu atölyesinin bir arada bulunduğu "Fabrique Genevoise" adı verilen bir semt ortaya çıkmış; 1585'te de kentteki saat imalatçıları bir lonca çatısı altında birleşecek kadar bilinçlenmişlerdir (Landes, 1983, s. 237).

On yedinci yüzyıla gelindiğinde Cenevrelî ustalar artık Avrupa'nın en zarif ve karmaşık saatlerini imal eder hale gelmişlerdi. Üzerlerinde hayvan, çiçek, kafatası, Katolik haçı ile kameri takvim kullanan Müslümanlar için hareket eden hilâl tasvirlerinin bulunduğu saatlerin tasarımları oldukça geniş bir yelpaze arz ediyordu (Landes, 1983, s. 237-238). İmal edilen saatler Fransa, İtalya, Almanya ve diğer İsviçre kantonlarına gönderiliyordu (David, 2005, s.8). Yine de Avrupa pazarlarında yoğun rağbet gören İngiliz ve Fransız saatleri ile rekabet edebilecek kalitede değildiler. Bu yüzden Cenevrelî saat tüccarları uzun ve tehlikeli yolculukları göze alarak şanslarını İngiliz ve Fransız saatleri ile rekabet etmek zorunda kalmayacaklarını varsaydıkları İstanbul pazarında denemeye karar verdiler (Babel, 1916, s. 69-70, 523).

II. CENEVRE'DEN İSTANBUL'A CEMAATİN TİCARİ FAALİYETLERİ

İstanbul'da Cenevrelî Ustalar ve Çırakları

Bu kararın bilinen ilk uygulayıcıları Ruard adlı bir usta ile çırağı Guillaumin olmuştur. Ruard, çırağını yanında götürebilmek için onun babası ile 1602 yılında bir sözleşme imzalamıştı. Bu sözleşmede ödeyeceği maaşa ilaveten oldukça pahalı olan gidiş dönüş yolculuk masrafları ile İstanbul'da bulunacağı yirmi altı ay boyunca tüm temel ihtiyaçlarını karşılayacağı taahhüdünde bulunuyordu (Babel, 1916, s. 70, 523).

Cenevre yurttaşı, saatçi tüccar Sebastien Chappuis de çırağı Jean-Pierre'in babası Henry Thombet ile benzeri bir sözleşme imzalamıştır. Ancak, bu sözleşmeye yolculuk esnasında karşılaşılabilecek bir tehlike durumunda çırağın ailesine ödenecek bir meblağ da eklenmiştir. Bu bir tür sigorta bedeli idi. Çünkü, Cenevre'den yapılan uzun ve zahmetli kara yolculunun ardından Marsilya'da gemiye binecek olan

saatçilerin yapacakları deniz yolculuğu oldukça tehlikeli idi. Yolculuk esnasında her an Berberi korsanlar tarafından esir alınıp Kuzey Afrika kentlerinde köle olarak satılmaları ihtimal dışı değildi. Gerçekten de İnebahtı deniz muharebesinden yıllar sonra bile Akdeniz hem Müslüman hem de Hristiyan ticaret gemileri açısından en büyük riskler taşımaktaydı. Varılan anlaşmalara rağmen Katolik güçlerle Osmanlı devleti arasındaki deniz savaşı yıllardan beri korsanlar vasıtasıyla yürütülüyordu. “Korsanlar Savaşı” olarak adlandırılan bu savaşlarda Türk tarafı cesaretleri ile tanınan Berberi korsanları kullanmaktaydı. Bu korsanların hedefinde genellikle İspanya ve müttefiki diğer Katolik güçlerin gemileri bulunmaktaydı. Ancak bunların her zaman İstanbul’un emirlerine itaat ettiklerini söylemek mümkün değildir (Tenenti, 1967, s. 16-20). Cemaat’in içlerinde Cenevrelilerin de bulunduğu Protestan forsalar için kendi aralarında kurtuluş akçesi topladıklarına ilişkin bilgiler (Archinard ve Heyer, 1861, s. 246) Berberi korsanların ve Müslüman esir tüccarlarının bu hususta pek seçici davranmadıklarını gösterir. Bu yüzden İstanbul’a gidecek bütün zanaatkarlar sözleşmelerine esir düştükleri taktirde patronları tarafından ödecek fidye miktarını da eklemişlerdir. Thompet’in, oğlu Jean-Pierre için 1668 yılında yaptığı sözleşmede bu husus “*Allah korusun Thombet [kalfa] Berberi korsanların ya da başkalarının eline düştüğü taktirde Chappuis [usta] onun fidyesi için Thompet’in adını vereceği kişilere üç yüz ekü ödemeyi taahhüt eder*” ifadesi ile yer almaktadır (Babel, 1916, s. 528).

Aslında uzun yolculukların ve gurbet hayatının bu dönemde İsviçrelilerin geneli için yabancı bir hayat tarzı olmadığı düşünülecek olursa bu türden tehlikeli yolculukları göze almalarını olağan bir durum olarak karşılamak gerekir. Ülkenin özellikle dağlık kesimlerindeki yoksulluk ve işsizlik onları Modern Çağ’ın başlarında Avrupa’nın en çok tercih edilen göçmen işçileri ve paralı askerleri haline getirmiştir. Cenevre’nin Marsilya ve Amsterdam tüccarlarıyla kurmuş oldukları bağlantılar bu dağlık ülkenin tüccarlarına Atlantik ve Akdeniz ticaretine girme fırsatını sağlamıştır. Avrupalı deniz tüccarlarının dünyanın dört bir köşesine gönderdikleri gemilerde, katedecekleri mesafe ne kadar uzak olursa olsun genellikle bir iki Cenevreli tüccar veya komisyoncu göze çarpıyordu. Hatta bu tüccarların arasında Doğu Akdeniz limanlarına doğrudan kendi mallarını sevketmek için gemi kiralayan veya satın alanlar da görülmüyordu. Dışa dönüklük fazla toprağı olmayan kavşak noktasındaki bu küçük ülkenin yegâne şansı idi (Babel, 1916, s. 517; Landes, 1983, s. 239-240).

Şüphesiz, yukarıda bahsedilen tehlikelere rağmen İstanbul'u bu zanaatkarlar açısından cazip kılan etkenlerin başında aldıkları yüksek ücretler gelmekteydi. Babel (1916, s. 442, 524)'in alıntı yaptığı belgelerde geçen rakamlara göre XVII. yüzyılın ikinci yarısında, kalfalar yıllık 176 ile 1400 florin arasında değişen maaşlar almaktaydılar. Yaklaşık 3,5 gramlık saf altından kesilmiş Floransa Florini (Shaw, 1895, s. 17) ile yapılan bu ödemeler en düşük ücretli bir zanaatkarın bile yirmi altı aylık sözleşme süresinin sonunda memleketine yüklü bir birikimle dönebileceği anlamına gelmekteydi. Diğer taraftan İstanbul'un Frenk semti olan Pera'nın, Kalvinist rejimin sosyal kısıtlamalarından bunalmış bazı genç zanaatkarlara bir süreliğine de olsa özgürlüğün tadını çıkarma fırsatı sunduğu (Cipolla, 1978, s. 148) anlaşılmaktadır ki ileride bu konunun üzerinde ayrıca durulacaktır.

Bu kalfaların arasında ailelerini geride bırakarak şanslarını İstanbul'da denemek isteyen evli erkekler de vardı. 1650 ve 1660'larda Jaques Sermand adlı bir zanaatkar İstanbul'a birkaç defa geçici seyahat yapmış, sonuncusunda alet çantasını toplayarak uzun süreliğine kalmak üzere yola çıkmıştır (Landes, 1983, s. 240). Daha iyi bilinen bir örnek ise Cenevre'deki evini terkedip İstanbul'a gelerek 1705-1711 arasında güya Padişah'ın saatçiliğini yapmış olan Isaac Rousseau'dur. Bu bilginin tek kaynağı büyük filozofun *İtirafı*'nda yer verdiği "Babam tek erkek kardeşimin doğumundan sonra çağrılmış bulunduğu İstanbul'a gitti ve Saray saatçisi oldu" cümlesinden ibarettir (Rousseau, 2002, s. 12). Jean-Jacques'ın babası altı yıllık ayrılığının aile üyeleri arasında yarattığı hoşnutsuzluğu saray saatçiliği gibi onurlu bir görevi telaffuz ederek hafifletmeye çalışmış olmalıdır. Isaac büyük ihtimalle Galata'daki dükkânlardan birinde saat tamiri işinde çalışan sıradan zanaatkarlardan biriydi (David, 2005, s. 10).

Bu iki örnekte olduğu gibi çıraklık sürelerini Cenevre'de tamamlayan çok sayıda saatçi kalfasının yaptıkları sözleşmelerin akabinde İstanbul'a gelip hemşerilerinin yanında çalışmalarını zamanla yerleşik bir uygulama haline gelmiştir (Kurtz, 2005, s. 50). Özellikle 1652 yılı İstanbul'a yoğun bir saatçi göçününün yaşandığı yıl olmuştur. Janvier ve Machon adlı iki Cenevre yurttaşı yanlarına parça başı ücret ödedikleri bir saat ustası; Robert Le Grand ve Jacques Taccon adında iki saatçi tüccar da iki yıllığına güçlerini birleştirerek yanlarında üç usta ile birlikte gelmişlerdir (Babel, 1916, s. 525).

Bu usta ve kalfalar lonca kuralları gereği uzun zanaatkarlık evrelerinden geçip saat ticareti yapma hakkını elde etmiş daha deneyimli ustaların açmış oldukları dükkân ve atelyelerde çalışıyorlardı (Babel, 1916, s. 506). Cemaat üyelerinden Jean

Chevrier⁴'nin Cenevre hükümetine gönderdiği 2 Temmuz 1725 tarihli bir mektuba göre bu tüccarlar Galata (Pera)'da açmış oldukları dükkanlarda Cenevre'den ithal ettikleri saatlerin satışının yanı sıra, saat tamiri ve kuyumculukla da uğraşıyorlardı (Archinard ve Heyer, 1861, s. 244, 246). Cenevre'deki fabrikaya verilen sipariş listelerinden bu dükkânların faaliyetlerinin sadece tamiratla sınırlı kalmadığı ve saat montajı yaptıkları da anlaşılmaktadır. Barrachin adlı bir usta bu iş için 1658'de İstanbul'a gelmiş; Cenevre'deki cep saatçisi Jean-Antoine Choudens de 1671 yılında İstanbul'daki hemşehrilerinden yaklaşık yüz civarında yarı mamül saat siparişi almıştır (Kurtz, 2005, s. 51). 1668'de Chappuis ve Arlaud, zemberek Fabrika'daki bir imalatçısından tanesi 5 florinden 114 zemberek istemişlerdi. 1675 yılında yine Arlaud, düzine başına 8 ila 10 livre tournois (saf gümüşten Fransız para birimi) değerinde 45 düzinelik zemberek siparinde bulunmuştur (Babel, 1916, s. 526).

Ancak, bu dönemde neredeyse her Avrupa devletinin izlediği merkantilist politikaları yüzünden Cenevre'deki tedarikçiler yarı mamül saat mekanizmaları ve yedek parçalar gönderme hususunda sık sık yasal engellerle karşılaştıklarından İstanbul'daki montaj sanayii sürekli hale gelememiştir. Merkantilist zihniyetin, sadece imalatı tamamlanmış ürünün ihracatını destekleyişi ve yeni teknolojinin kontrolsüz bir şekilde yayılmasını engellemek istemesi bu sorunun başlıca sebebi olmuştur (Murphey, 1983, s. 296; David, 2006, s. 12).

Cemaat tedarik sorunundan kaynaklanan finansal sorunların üstesinden gelmek için kuyumculuğa ağırlık vermiş ve Cenevre'den daha fazla usta çekmek için yoğun bir çaba göstermiştir. 1733 tarihli bir belgeye göre Türkler yaldızlı mamüllere fazlasıyla ilgi gösterdiklerinden Cemaat, İstanbul'a özellikle yaldızcılık zanaatinden anlayan ustaları çekmeye çalışıyordu. Ancak henüz Cenevre'deki yaldız ustalarının bu konuya ilgi duymalarını sağlamayı başaramamışlardı. Bu ilgisizlik genellikle kara ticareti yapan bu zanaatkârların deniz yolculuğuna alışkın olmayışlarından kaynaklanıyordu. Ancak, Marsilya ve Venedik, Doğu'ya yapacakları sevkiyatlar ve Cenevre'ye geri dönüşleri için oldukça uygun limanlardı. Mektup, ayrıca bu tüccarlara İstanbul'da kazandıkları paraları Viyana üzerinden Hollanda, İngiltere ve Fransa'ya havale ederek kambiyo senetleri ile daha daha fazla kâr etmenin yollarını da göstermektedir (Heyer, 1862, s. 62).

⁴ Cemaatin liderlerinden olduğu anlaşılan Jean Chevrier tespitlerimize göre Kont Alexandre Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa)'nın Pera'daki yakın çevresinde yer alan kişilerden biri idi. Bkz. (Hammer, 1832, s. 494)

Diğer taraftan Cemaat ileri gelenlerinin Cenevre ile yaptıkları yazışmalardan saatçilerin ticari faaliyetlerinin her zaman yolunda gitmediği ve 1730'lu yıllarda İmparatorluğ'un yaşadığı siyasi ve iktisadi krizlerden büyük ölçüde etkilendikleri anlaşılmaktadır. Özellikle sözü edilen yıllarda Osmanlı Devleti'nin İran ve Rusya'ya karşı yürüttüğü uzun savaşlar İstanbul'da para kıtlığına yol açmış, bundan en fazla zarar gören kesimlerden biri de Cemaat'in üyeleri olmuştur. Çünkü ekonomik kriz zamanlarında temel ihtiyaçlar lüksün yerini almakla kalmamış, gıda fiyatları da iki kattan fazla artış göstermiştir (Heyer, 1862, s. 68; Heyer 1861, s. 405).

III. TOPLUMSAL HAYATLARI

Cemaat'in Sayısı ve İmparatorluk'taki Hukuki Statüsü

9 Temmuz 1592 tarihli en eski belgeden, İstanbul'da 16. yüzyılın sonlarında küçük bir Protestan cemaatinin oluştuğu anlaşılmaktaysa da bunların tamamının İsviçreli olup olmadıkları açık değildir. 17. yüzyıla ait yazışmalarda cemaatin sayısından bahsedilmemektedir. Ancak, rakamsal veriler sunan 18. yüzyıl belgeleri bunların sayılarında zaman içinde periyodik bir artış olduğunu göstermektedir. 1709 yılında Cenevre cemaati, birkaç Fransız Huguenot ve Pays de Gex sakinleri de dahil olmak üzere yaklaşık elli kişiden oluşuyordu (Babel 1916, s. 520). 1725 yılında ise bu sayı seksen beş kişiye ulaşmıştır. Çoğunluğunu uzun süredir İstanbul'da ikamet eden kimseler ile onların burada doğmuş çocuklarının teşkil ettiği bu topluluğun on dördünün akrabalarıyla birlikte veya aileler halinde altısının ise tek başlarına yalnız yaşadıkları anlaşılmaktadır.⁵ Bunlara Fransız, İngiliz ve Felemenk Protestanların da eklenmesi ile cemaatin toplam sayısı önemli dini günlerde yaklaşık iki yüz kişiyi bulmaktaydı (Archinard ve Heyer, 1861, s. 233-234, 244). 1737'de ise Cemaatin sayısı 160 kişiye ulaşmıştı (Heyer, 1862, s. 67).

1763 tarihli mektupta kullanılan "Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde, Fransız mülteci, İsviçreli ve diğer milletlerin katılımıyla bir Cenevre cemaatinin kurulmasının üzerinden yaklaşık 150 yıl geçti." ifadesinden bunların bir buçuk asrı aşkın bir süre İstanbul'da buldukları anlaşılmaktadır (Wandington, 1855, s. 385). Buna rağmen, tıpkı diğer Levantenler gibi zımmi statüsüne tabi olmaksızın Osmanlı hukukunun ve kapitülasyonların sağladığı geniş ayrıcalıklarından yararlanmışlardır.

⁵ Cenevreli ailelerin listesi: Dunant (18); Dumontal (2); Moellex (2); Cassin (1); Gentil (1); Gouay (3); Dephinauel (12); Wolf (2); Capitel (1); Duteil (2); Duc (4); Isnél (1); Favre (2); Chavanne (2); Souchet (2); Arlaud (13); Marchand (6); Jercelat (9); Jaquet (1); Viollier (1).

Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim yabancıların hukuki statüsü teorik olarak Kur'an'ın ilgili ayeti (Tevbe, 9/6) ile Hz. Muhammed'in uygulama ve hadislerine dayanan müstemen hukukuna göre belirlenmiştir. Dârü'lislâm'da yaşayan harbi statüdeki gayrimüslimler olarak tanımlanan müstemenler İslâm siyasi hukukunda kendilerine "amân" verilmiş kimseler olarak kabul edildiklerinden sadece insan olmaları hasebiyle temel insan hak ve özgürlüklerinden istifade ederek İslâm ülkesinde serbestçe yaşama hakkına sahip idiler. Bu bağlamda dini özgürlük, serbest ticaret, mal ve can güvenliği, mali hakları, aile hukuku v.s. gibi hususlarda zımmiler ile aynı hakları kullanabiliyorlardı (Bozkurt, 1983, s. 361-370; Özel, 1998, s. 219-225). Ancak, Osmanlılarda kapitülasyon haklarının da devreye girmiş olması bunların hukuki statülerini sadece zımmi hukuku çerçevesinde değerlendirmeyi yetersiz hale getirmektedir. İmparatorluk'taki yerleşik diğer Avrupalılar gibi müstemen hukukuna tabi olan Cenevre cemaati bu hususta iyi bir örnek teşkil eder.

Jean Chevrier'nin ifadesi ile Cenevreliler Osmanlı başkentinde "*nezaketle yönetiliyorlar ve bir çok vergiden muaf halde özgürce ticaret yapıyorlardı.*" Buna ilaveten, "*koruyucuları ile Babiali arasında yapılan kapitülasyon anlaşmasına uygun haklardan yararlanarak (ticari) mallarınının girişi için diğer uluslar, hatta Türkler bile yüzde 5 gümrük vergisi öderken onlar sadece yüzde 3 ödüyorlardı*" (Archinard ve Heyer, 1861, s. 244). Diğer bir deyişle Cenevreliler sahip oldukları düşük oranlı vergi ödeme ayrıcalığı ile genel müstemen hukukunun çok daha ilerisinde kapitülasyon haklarına da sahip olmuşlardır. Bu imtiyazları Osmanlı Devleti ile bu dönemde henüz resmi ilişkisi bulunmayan Cenevre hükümetinin diplomatik girişimleri sonucunda değil, 1604 yılında yenilenen Fransız kapitülasyonları vasıtasıyla elde etmişlerdir.

Büyükelçi François Savary Brèves Osmanlı İmparatorluğu'nda himaye edilecek milletler listesine "Genevois" milletinin de eklenmesini sağlayarak Cenevrelileri de diplomatik koruması altına almıştır. Kapitülasyonların 4. Maddesi Portekizliler, Katalanlar, Ragusalılar, Anconalılar ve Floransalılar yanı sıra Cenevrelilere de Fransızların himayesi altında Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapma ve ikamet etme izni vermektedir (Noradounghian, 1897, s. 94-95). Bu yüzden bir Cenevrelinin İstanbul'a geldiğinde yaptığı ilk iş doğrudan Fransız elçisine giderek himaye talebinde bulunmaktı. Büyükelçi ise hem Levant'taki kiliselerin koruyucusu sıfatına sahip oluşu sebebiyle, hem de Kral'dan Protestanlar da dahil olmak üzere, kendilerini Hıristiyan olarak takdim eden herkesi koruması altına alma emrini aldığı için bu talebi geri çeviremiyordu. Ancak, bu Protestanların kendilerini Fransız Kralı'nın tebası olarak tanıtmamaları gerekiyordu (Archinard ve Heyer, 1861, s. 243).

Şüphesiz Katolik milletlerden oluşan himaye listesinde Kalvenist bir cemaatin de yer alışı ve himayeci devletin aynı zamanda 1572'deki St. Barthelemy kırımını ile binlerce Protestan katletmiş Fransız yönetimi oluşu meselenin arka planına kısaca bir göz atmayı gerektirmektedir. Chevrier bu himayeyi Büyükelçi'nin Levant'taki tüm kiliselerin koruyucusu sıfatını taşıması gibi genel bir sebebe bağlamaktaysa da kapitülasyonların hiçbir versiyonunda Fransız elçilerine atfedilen böyle bir sıfatın tanındığına ilişkin bir ifade rastlanmamaktadır. Fransızlar muhtelif sebeplerle yenilenen kapitülasyonlarda sadece İmparatorluk'taki Katoliklerin hamiliğini elde etmek için çaba göstermişler, bu ise ancak 1673 kapitülasyonları ile mümkün olmuştur (Bozkurt, 2011, s. 129). Yine de Büyükelçi için böyle bir sıfatın kullanılmış olması büsbütün dayanaktan yoksun değildir. Pera'nın Cenevizli Levantenlerinin yukarıda adı zikredilen Fransız elçisi Brèves'ye "tüm kiliselerin savunucusu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Hıristiyanların genel koruyucusu" (Dipratu, 2022, s. 63) gibi 16. yüzyıl başlarındaki Katolik İngiliz hükümdarlarına verilen "Defender of Faith" ünvanına benzer tumturaklı bir unvanı layık gördükleri bilinmektedir. Ancak, sadece kendi aralarında kullandıkları bu unvanın Osmanlı resmi makamları nezdinde hiçbir geçerliliği bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Fransa'nın kapitülasyon haklarını neden bir Protestan cemaat ile paylaşma ihtiyacını hissettiği hususuna reelpolitik çerçevede bakıldığında karşımıza kökenleri 17. yüzyıl başlarına kadar giden İsviçre bankacılığı gibi çok iyi bilinen bir sebebin çıktığı görülecektir. İsviçrelilerin kendilerini 20. yüzyılın iki büyük dünya savaşının yıkımından da koruyan bankacılık sektörüne sahip olmaları başta yakın iktisadi ilişkiler yürüttükleri komşuları Fransa olmak üzere Avrupa'nın Katolik güçlerini kendileri ile iyi geçinmek mecburiyetinde bırakmıştır. Paris'teki birçok bankerin İsviçreli oldukları ve dini hoşgöründen yoksun Katolik Fransız devletinin ironik bir biçimde bu Protestan bankerler tarafından finanse edildiğine ilişkin bilgiler (Garrioch, 2014, s. 82) himaye meselesinin arka planını yeterince aydınlatmaktadır.

Diğer taraftan Fransız himayesinin sadece hukuki ve ticari hususlarla sınırlı oluşu İstanbul'daki Katolik kilisesinin Cemaate müdahalesine fırsat tanımamıştır. Aşağıda üzerinde durulacağı üzere Cemaat dini konularda İstanbul'daki İngiliz ve Hollanda elçiliklerinin himayesi altında bulunuyordu (Archinard ve Heyer, 1861, s. 243). Bu da Katolik Fransız elçisi ile Kalvenist cemaat arasında mezhep sorununu ön plana çıkarmadan ilişkilerin daha rahat yürütmesine imkân sağlamış olmalıdır.

Chevrier'nin tanınan haklarla ilgili verdiği diğer bilgiler Cemaatin imtiyazlarının sadece ticari konularla sınırlı kalmadığını adli meselelerde de Fransızlara tanınan kapitülasyon hukukuna aynen tabi olduklarına işaret etmektedir. 1604 kapitülasyonlarının 24. maddesi Fransız tüccarlar arasında herhangi bir cinayet vakası veya hukuki anlaşmazlık çıkması durumunda, Fransız elçileri ile konsoloslarına, kendi gelenek ve yasaları uyarınca, Osmanlı makamlarının bilgisi ve yargı yetkisine baş vurmaksızın yargılama yetkisi vermektedir (Noradounghian, 1897, s. 94- 95). Cenevrelilerin gelenekleri hakkında bilgi sahibi olan Fransız elçisi bu yetkiye dayanarak Cemaat üyeleri arasında çıkan anlaşmazlıkları mahkemesinde yargılayarak müeyyide uygulamıştır. Aynı şekilde cemaat üyelerinin miras meseleleri de dahil olmak üzere bütün konsolosluk ve diğer hukuki işlemleri Fransız hukukuna göre yapılabiliyordu (Archinard ve Heyer, 1861, s. 243; Heyer, 1862, s. 63-64).

Osmanlı tebasından kişilerle aralarında baş gösteren anlaşmazlıklarda da yine Fransızların tabi oldukları kapitülasyon hükümleri uygulanmaktaydı. Yine 1604 kapitülasyonlarının 24. maddesi Osmanlı mahkemelerinin yetki sahasına giren anlaşmazlıklarda yargı yetkisini Kadı'ya vermektedir. Ancak, Kadı Fransız'ın davasını tercüman bulununcaya kadar ertelemek zorundaydı (Noradounghian, 1897, s. 101). Cemaat üyelerinin ticari ilişkilerde buldukları kişilerin çoğu Türk, Ermeni, Rum ve Yahudiler gibi yerel halktan kimseler olduklarından onlarla aralarındaki davalarda Türk adaletine başvurarak Ceneviz elçisinin görevlendirdiği bir tercümanla birlikte Kadı'nın önüne çıkıyorlardı. Chevrier'nin “*o da adına konuştuğu kişinin efendisine tabi olduğunu ima ederek davacının haklarını tartışıyor*” (Archinard ve Heyer, 1861, s. 243) ifadesinden tercümanın sadece çeviri yapmakla kalmayıp aynı zamanda bir tür dava vekilliği vazifesini de üstlediği anlaşılmaktadır.

17. ve 18. yüzyıllara ait İstanbul kadı sicilleri müstemenler ile Osmanlı tebası arasındaki davalar ile alım satım, kiralama v.s. gibi hukuki işlemlere ilişkin bol miktarda vaka örneği sunmakla birlikte bunlardan milliyetleri belirtilenler arasında Cenevrelilere rastlanmamaktadır. Oysa, İmparatorluk'taki Portekizli tüccarlar da Fransız elçiliğine tabi oldukları halde kayıtlarda “*Fransa'ya tâbi Portekiz keferesi tüccarından ... İzak Fernandes..*”⁶ ibaresinde görüldüğü gibi milliyetleri açık bir şekilde yazılmıştır. Hukuken Fransız Kralı'nın tebasından kabul edilmeleri ve Osmanlı ülkesinde Fransız olarak tanınmaları (Heyer, 1862, s. 63) bu frankofon

⁶ Bkz. URL-2. Bazı kayıtlarda “Portakal cemaatinden...” veya “Katalan cemaatinden...” gibi ibareler görülmekteyse de bunların İstanbul'da yerleşik zimmi statüsündeki Portekiz ve Katalan Yahudileri oldukları açıktır.

topluluğa ait dava kayıtlarının tespitini imkânsız hale getirmektedir. Ancak, bu durum onların en azından Cemaat içinde bir takım sosyal ve hukuki problemlerle karşılaşmadıkları anlamını taşımamaktadır.

Sorumsuz Gençler

1652 ve 1736 yıllarına ait iki belge Cemaat'in, genç üyelerinin taşkınlıklarını kontrol etmede yetersiz kaldığına işaret etmektedir. Cenevre ile yapılan yazışmaların nerdeyse tamamı Cemaat üyelerini eğitecek ve dini ayinlerini yönetecek papaz talepleri ile ilgilidir. Bu talepler için ileri sürülen gerekçeler Cemaat üyelerinin ahlaki dejenerasyona uğrama endişesi yaşadıklarını göstermektedir. Chevrier, 1725'te içerisinde yaşadıkları çok kültürlü ve çok uluslu İstanbul toplumunun ahlâki zaaflarının günün birinde Cemaat üyelerini etkileyerek onları yoldan çıkarabileceğini yazmaktadır. Ancak, Rahip Antonius Leger'in 1652'de yazdığı bir mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Pera'nın sunduğu "çekici" sosyal hayat bir grup genç saatçiye çoktan yoldan çıkarmıştı. Bu genç kalfalar dini kurallara aldırış etmeksizin tam bir ahlâksızlıkla yaşıyor ve büyük skandallara yol açıyorlardı (Archinard ve Heyer, 1861, s. 235). Ayrıntı verilmemekle birlikte meselenin aşırı içki tüketimi ve beraberinde gelen aşırı sosyalleşme ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Aslında, Cemaat Kalvinist rejim öncesi Cenevre'den gelmiş olsaydı muhtemelen gençlerin sebebiyet verdikleri skandallar fazla önemsenmeyecekti. Calvin'den önce Cenevre ahlâki zaafının, lükse düşkünlüğün, eğlencenin ve tavernaların oldukça yaygın olduğu bir şehirdi (Bıyık, 2005, s. 45). Ancak, dinamik ve çalışkan bir toplum yaratmak isteyen Calvin bu tür konulara karşı olan tavrını "*Hiç kimse kendini zinaya, sarhoşluğa, serseriliğe ve zaman israfına teslim etmesin ... herkes kapasitesine göre çalışsın*" (Watt, 2020, s. 166) emriyle açıkça ortaya koymuştur. Nitekim, kente yerleştikten sonra gerçekleştirdiği ilk icraat ahlâk mahkemesi Consistory'yi kurmak olmuştur. Bir çeşit Protestan engiziyonu olan bu kurum küfür, zina, Katolik uygulamalar, sarhoşluk ve basit kavgalar gibi çok çeşitli "günahlar" üzerinde yargı yetkisine sahipti (Watt, 2020, s.1-4). Bu mahkeme aşırı sarhoşluğa hapis; zinaya ise genellikle kırbaç, nadiren de olsa idam cezası veriyordu (Watt, 2020, s. 170-171, 106).

Saatçi kalfalarının kendilerini Pera'nın gece hayatına kaptırdıkları yıllara ait anlatılarında "*Galata demek meyhane demektir ki Allah korusun sanki Malta ve Alakorna kâfiristanıdır*" ifadesini kullanan Evliya Çelebi buradaki sazlı sözlü meyhanelerin sayısının 200'ü bulduğunu yazmaktadır (Evliya Çelebi, 2003, s. 393, 600-661). Belli sınırlar dahilindeki şarap ticareti ve tüketiminin gerek Hanefi fıkhı (Özel, 1998, s. 252) gerekse kanunnameler tarafından (sadece) gayrimüslimlere

tanınmış haklardan biri olması itibarıyla bu meyhaneler yasa dışı değildi. 1476 (h. 880) tarihli Galata Gümrüğü Kanunnâmesi gayrimüslimlere kendi mahallelerinde olmak şartıyla meyhane açmalarına izin vermektedir (Akgündüz,1990, s. 424). Müslümanlara içki satma ve asayiş ihlâli gibi durumlarda Devlet meyhaneleri kapatarak işletmecilerini cezalandırılmak gibi müeyyideler uygulamış ise de bunlar kalıcı olmamıştır (Erdinçli, 2020, s. 24).

Gayrimüslimlere tanınmış bu türden hakları kullanmada aşırıya kaçtıkları anlaşılan genç saatçiler 1736 tarihli başka bir mektupta da şikâyet konusu olmuştur. “Cemaatimizdeki çapkınları nasıl cezalandıracağımızı bilemiyoruz” ifadesiyle başlayan şikayette bunları cezalandırmak için Cenevre konseyinden yasal yetki istenmektedir. Bu gençlerin yargılanmak üzere Cenevre’ye gönderilmeleri mümkün olmakla birlikte Cemaat liderleri yolda başlarına gelecek muhtemel bir kazadan sorumlu olmak istemiyorlardı. Cenevre Konseyi kendilerini gerekli yetkiyle donattığı taktirde bir tutanak hazırlayacaklar ve Fransız elçisinin mahkemesine havale ederek onların burada cezalandırılmalarını sağlayacaklardı (Heyer, 1862, s. 64).

Türkçe Konuşan Çocuklar

Cemaatin İstanbul’da yaşadığı sorunlar gençlerin uygunsuz davranışlarından ibaret değildi. 1733 ve 1737 tarihli iki mektuba göre anadillerinin kaybindan kaynaklanan çok daha ciddi bir kültürel sorunla karşı karşıya idiler. Eğer, Cenevre’den talep ettikleri finansal destek hususunda Konsey üyelerini ikna etmeye yönelik abartılı ifadeler değilse bu mektuplarda ailelerin kendi aralarında bile artık Fransızca yerine Türkçe veya avami sokak Rumcası konuştuklarından ve özellikle de Türkçe, Rumca ve İtalyanca’dan başka dil bilmeyen hizmetkârlar arasında büyüyen çocukların Fransızca’yı anlamadıklarından bahsedilmektedir (Heyer, 1862, s. 71; 1861, s. 406).

Cemaat arasındaki Fransız dilinin kaybının ancak çocukların bu dili yeniden öğrenebilecekleri okula gerekli önemin verilmesi ile telafi edilebileceğini vurgulayan mektup öğretmenlerin ücretlerini karşılamak için Cenevre hükümetinden yardım talebinde bulunmaktadır. Şayet yardım edilmezse kısa bir süre sonra kilise için bile Rumca ve Türkçe vaaz verecek papazlar aramak zorunda kalacaklar (Heyer, 1862, s. 71) ve Türkçeye alışmış olan bu çocuklar babaları vasıtasıyla edindikleri anavatan sevgisini de yitireceklerdi (Heyer, 1861, s. 406).

Cenevre hükümetinin vereceği maddi destek çocukların genelde düzenli bir eğitime kavuşması için de hayati bir önem taşımaktaydı. Bu düzensizliğin odağında yeterli sayıda ve kalitede öğretmen temininde karşılaşılan birtakım güçlükler yer almaktaydı. Cemaat'ın tek öğretmeni maaşının yetersizliği sebebiyle başka işlerde çalıştığından okul sürekli olarak açık tutulamıyordu. Aslında, bu öğretmenin düşük ücreti kabul ederek zamanının tamamını okulda geçirmesi bile eğitim sorununa köklü bir çözüm getirmemekteydi. Çünkü, Galata'da dağınık halde oturan yoksul zanaatkâr aileleri çocuklarının okula götürülüp getirilmesi hususunda büyük zorluklar yaşamaktaydılar. Galata'nın bazı sokakları çocukların tek başlarına çıkamayacakları derecede tehlikeli olduğundan özellikle kız çocukları günlerini evde geçirmek zorunda kalıyorlardı. Bu çocukları yaşadıkları kapalı hayattan kurtararak eğitime kazandırmanın tek yolu ise onlarla ilgilenecek daha fazla sayıda öğretmenin istihdam edilmesi ile mümkün olacaktı. Bunun gerçekleşmesi de ancak Cenevre hükümetinin okula sağlayacağı maddi desteğe bağlıydı (Heyer, 1862, s. 70). Müslüman bir ülkede yaşayan bu küçük cemaat için okulda verilecek eğitim şüphesiz dini açıdan da büyük önem taşımaktaydı. Protestan değerlerin aktarılması için bir araç olarak görülen bu eğitim kurumu, aynı zamanda çocukların Kutsal Kitab'ı okumasını sağlayarak İstanbul'daki Kalvinist Kilise'nin gelecekteki cematini hazırlama misyonunu üstlenmiştir.

İstanbul Reform Kilisesi

Belgelerde adı Eglise Réformée de Constantinople (İstanbul Reform Kilisesi) olarak geçen bu Kalvinist kilise aslında Pera'daki Hollanda elçiliğinin müstemilatında kurulmuş küçük bir şapel idi. Chevrier'nin yazışmalarında açıkça ifade edildiği üzere Sultan'ın dini hoşgörüsü sayesinde varlığını korumuş olan⁷ kilise Fransızca bilmeyen Felemenk, İngiliz ve İsveçli Protestan rahipler tarafından idare edildiğinden Cemaat

⁷ Chevrier, Pera'daki Kalvenist Kilise'nin ayakta kalması için Cenevre hükümetinden maddi destek talep eden mektubunda mealen şunları yazmaktadır: "Gururlu ve Hristiyan adının düşmanı olan halklar arasında kurulan bir Kilise'nin kalıcı olamayacağını düşünmek yeterince kolaydır. Türklerin dehası ve gelenekleri incelendiğinde bunun tersine ikna olunacaktır. Türkler fetihlere alışkın, barışta yumuşaklığa eğilimli ve önyargılarına aşırıdır. Diğer tüm dinleri küçümserler; onlara göre, sadece kendi dinleri saflık armağanına sahiptir. Ancak, yabancıların örf ve adetlerini küçümsemeleri, onlara karşı hayırseverlik göstermelerini engellemez. Ülkelerinde misyonerlik faaliyetinde bulunmamak koşuluyla diğer din mensuplarının Tanrı'ya istedikleri şekilde dua etmesine engel olmazlar. Son yıllarda, harabeye dönmekte olan birçok Rum ve Ermeni kilisesi Babıali'nin izniyle yeniden inşa edildi. Oysa, Alman İmparatoru'nun (Protestan) misyoner rahiplerin yaşadığı yeri yıkarak üzerine yeni bir manastır inşa ettirmesinin üzerinden henüz üç yıl bile geçmedi. Türklere amacınızın sultanları için dua etmek olduğunu söylemek, geçen yılın sonunda tamamen yeniden inşa edilmesine izin verilen Cordeliers manastırda olduğu gibi yeni bir kilisenin inşa iznini almanızı kolaylaştırır. Din ve vicdan özgürlüğünün çok sayıda nüfusu çektiğini, bir devlet için ticareti kolaylaştırdığını ve zenginliği artırdığını çok iyi bilirler (Archinard ve Heyer, 1861, s. 243-247).

üyelerinin dini ihtiyaçlarını tam olarak karşılamıyordu (Archinard ve Heyer, 1861, s. 244). Daha da önemlisi bunlar görevleri icabı İstanbul dışına çıkan büyükelçilerin maiyetinde yer aldıklarından Cemaat onların dönüşüne kadar rahipsiz kalıyordu. Mesela, Hollanda büyükelçisi Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki barış müzakerelerine iştirak etmek için İstanbul'dan ayrıldığında elçilik rahibi de onu izlemiştir (Heyer, 1862, s. 70). Bu yüzden Cemaat liderleri ile Hollanda elçilerinin Cenevre ile yapmış oldukları yazışmaların değişmeyen konusu anadili Fransızca olan bir rahibin acilen İstanbul'a gönderilmesi talepleri ile ilgilidir.

Protestanlık'ta vaftiz edilmiş herkesin İncil'i vaaz etme hakkına sahip olduğu ve cemaat içerisinde rahip ile diğer inananlar arasında bir fark bulunmadığı ileri sürülür (Wagner-Rau,2013, s. 204). Bununla birlikte "Pastor" kelimesi sürü çobanı anlamını taşıdığından kendilerini dini kimlikleri ile tanımlayan bu Kalvinist topluluğun bir rahipten yoksun kalması çobansız kalmış bir sürünün akıbeti ile karşılaşacağı anlamına gelmekteydi. Nitekim, Cemaat arasındaki mezhep değiştirme vakalarından bahseden 1763 tarihli son belge tam olarak böyle bir dağılmaya işaret etmektedir. Cemaatin önde gelen isimlerinden Pierre Arlaud ve Jacob Dunant tarafından İngiltere'deki Canterbury Başpiskoposu Secker'e hitaben yazılmış olan bu mektuba göre Cemaat, Protestanlıktan nefret etmekte hemfikir olan Papacılar, Rumlar ve Ermeniler tarafından manevi anlamda kuşatılmış durumdaydı. Bunlar Cemaat'i kendi saflarına çekmek için her türlü vasıtayı kullanıyorlardı. Çok sayıda Cemaat üyesi Katolik tarikatların aldatıcı telkinlerine kanarak mezhep değiştirmiştir (Waddington, 1855, s. 385).

16. yüzyılın ortalarından itibaren Fransa'nın koruması altında Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Cizvit misyonerlerinin öncelikli hedeflerinin gayrimüslim Osmanlı tebasını Katolik mezhebine kazandırmak olduğu (Sönmez, 2021) düşünüldüğünde onların bir grup Kalvinist üzerinde sağlamış oldukları başarı şüphesiz dikkate değer bir ayrıntıdır. Ancak bundan daha da önemlisi İstanbul'daki bu Kalvinist kilisenin bir karşı misyonerlik (counter-missionary) hareketi başlatma projesinin odağında yer almış olmasıdır. 17. yüzyıl başlarına ait belgeler bu kiliseye Cemaat üyelerinin dini ihtiyaçlarını karşılamamanın ötesinde Osmanlı topraklarında Protestanlık propogandası misyonunun yüklenmiş olduğuna işaret etmektedir.

Bu projenin mimarı İstanbul'daki Protestanların hamiliğini üstlenmiş olan Hollanda elçisi Cornelius Haga idi. Belgelerden sıkı bir Kalvenist olduğu anlaşılan Hollanda'nın İstanbul'daki bu ilk elçisinin uzun vadeli hedefi gayrimüslim teba arasında protestanlık inancını yayarak Fransız katolisizminin İmparatorluk'taki

etkisini azaltmak idi. Cenevre'den Yunanca ile İbraniceye vakıf ve İtalyan dilinde vaaz verebilecek nitelikte bir rahip gönderilmesi talebi tasarının hayata geçirilmesi yolunda atılan ilk ciddi adım olarak görünmektedir.

Elçi Haga, Cenevre Rahipler Cemiyeti'nin 1 Haziran 1627 tarihli toplantısında görüşülen mektubunda sayılan niteliklere sahip olması gereken rahibin görev sahasının sadece Protestan cemaatinin eğitimi ile sınırlı kalmayacağını onun aynı zamanda İstanbul ile çevresindeki Fransiskenler, İtalyanlar, Doğu kiliselerinin liderleri ve Avrupa'nın gerçek Reform Hıristiyanları ile iletişim kuracağını, kısacası orada Tanrı'nın saltanatının ilerlemesine hizmet edebilecek her şeyi yapacağını söylüyordu. İstanbul'da reformist inanca sahip Patrik'in yeniden göreve getirilmesini ise İncil'in daha geniş kitlelere ulaştırılması için Tanrı'nın bir işareti olarak görüyordu (Waddington 1858, s. 125).

Bu Patrik İstanbul'daki Cizvitlerin teşviki ile 1638'de Osmanlı yönetimi tarafından idam edilen Fener Patriği I. Kiril (Lukaris)'den başkası değildir. Protestan misyonerliğinin en büyük başarılarından biri olan Lukaris İskenderiye Patriği iken aralarında Cornelius Haga'nın da bulunduğu Hollandalı Kalvinistlerle uzun yazışmalarda bulunmuş ve yaklaşık 1613 yılında kripto-Kalvinist olmuştur. 1620 yılında, Fener Patrikliğine atanmış ve daha sonra birkaç defa getirildiği bu görevi sırasında Kalvinist ilkeler doğrultusunda Ortodoks kilisesinde reform yapmaya çalışmıştır (Dimitriev 2007, s. 334). Bu çalışmalarının bir dönemi Haga'nın yukarıda bahsedilen talebi doğrultusunda Cenevre Rahipler Cemiyeti tarafından 1627'de Cemaat'in rahipliğine atanmış olan İsviçreli rahip Antoine Leger'in görev yaptığı döneme denk gelmektedir. Aslında Leger, Haga'ya faaliyetlerinde yardımcı olmak ve Ortodoks kilisesinin reformasyonunda Lukaris ile iş birliği yapmak üzere gönderilmiştir. Bu iş birliği İncil'in İstanbul Rumca'sına çevrilmesini de içermektedir. Leger, İstanbul'daki Hollanda elçiliğinin bir odasında Gelibolulu mütercim Maximus ve Kalvinist ilahiyatçı Giovanni Diodati ile birlikte yaptığı üç yıllık bir çalışmanın sonucunda 1632'de çeviriyi tamamlamıştır. Elçi Haga, Patrik tarafından takdir edilen bu çeviriyi eski Yunancası ile birlikte basmayı önermiştir. Bu önerisinin sebebi Katoliklerin çevirinin hatalı olduğu iddiasını ileri sürerek projeyi baltalamasının önüne geçmekti (Calis, 2023, s. 64-65).

Hollanda elçisi Kalvinist rahip Andre Rivet'ye yazdığı 14 Ekim 1634 tarihli mektubunda Cizvitlerin İstanbul'da bu projeyi engelleyebilecek ekonomik güce sahip olduğundan bahsederek çalışmaların başarıya ulaşması için Cenevre'den destek istemektedir. Haga'ya göre İmparatorluk'taki Rum metropolitleri, Ortodoks Rum

halkı ve Osmanlı yönetimi Patrik Lukaris'ten yana olmakla birlikte, rüzgârın ne yönden eseceğini kestirmek kolay değildir. Ortodoks Patrikhanesi'ne nazaran çok daha büyük hazinelere sahip olan Papalık, bu gücünü İstanbul'daki reformasyon hareketini boğmak için rahatlıkla kullanabilecek durumdadır. Oysa, Protestan bir Patriğin işbaşında bulunması sebebiyle zaten avantajlı durumda olan Ortodoks reform hareketi bir miktar maddi destekle başarıya ulaşabilirdi. Katolikler, Yahudiler ve Müslümanlar bile dünyanın her yerindeki dindaşlarına ve dini kuruluşlarına yardım etmek için aralarında para toplarken Avrupa'daki Protestan liderlerin İstanbul'daki Cenevre kilisesi için bundan kaçınması utanç verici bir durumdu (Waddington 1858, s. 125-128).

Haga'nın bu şikâyeti Leger'in çevirmiş olduğu İncil'in basımında karşılaşılan maddi sorunlarla ilgiliydi. Başlangıçta Hollanda resmi makamları basım masraflarını karşılamayı kabul etmişti. Plana göre Cenevre'de basılacak olan İncil nüshalarının büyük bir kısmı İstanbul'a gönderilerek Haga tarafından Rum halkına dağıtılacaktı. Ancak, bu işleri denetlemek üzere Cenevre'ye gidecek olan çevirmenlerden Gelibolulu Maximus'un seyahat masraflarının ek bütçe gerektirmesi ve 130 sayfalık basım masraflarının belirlenen bütçeyi aşması bu Rumca İncil'in basımını oldukça geciktirmiştir. İncil 1638'de basıldığında ise Patrik Lucaris'in, idamının, İncil'in diğer iki çevirmeni ölümünün ve Leger'in Cenevre dönüşünün üzerinden bir hayli zaman geçmiştir (Calis, 2023, s.66-67). Böylece, İstanbul'daki Cenevre Kilisesi'nin katkı ve yardımlarıyla yürütülmesi planlanan reform hareketi başlamadan sona ermiştir.

Sonuç

Girişte ifade edildiği üzere Cenevreli Cemaat hakkındaki bilgilerimiz 1763 tarihli belgelerle son bulmaktadır. Bu durum Cemaat'ın İstanbul'daki varlığını muhafaza edip etmediği hususunu gündeme getirdiğinden çalışmanın hitamını onların akıbeti hakkındaki muhtemel görüşleri tartışarak şekillendirmek daha uygun olacaktır.

Çalışmada verdiği bilgilere sıkça atıfta bulunduğumuz Babel (1916, s. 522) "*İngiliz-Fransız ordusunun İstanbul kapılarına dayandığı 1916 yılının başında bu şehirde 400 kişilik bir İsviçre kolonisi vardı*" cümlesiyle bu 400 kişinin Cemaat'ın devamı oldukları izlenimi vermektedir. Bununla birlikte gerek 1916'da Fransız ve İngiliz ordusunun İstanbul önlerinde olduğu gibi tarihi gerçeklikle bağdaşmayan gayri ciddi ifadesi gerekse atıf yaptığı gazetenin açık bir şekilde onların Bağdat Demiryolu ve Reji idarelerinde çalışan İsviçreli olduklarını yazması bunun pek ciddiye alınacak tarafın bulunmadığına işaret etmektedir. Kaldı ki araştırmacının yukarıdaki tek cümle ile atıf yaptığı *Journal de Geneve* gazetesinin İstanbul'daki tüm

büyük kamu kuruluşlarının İsviçre vatandaşları tarafından yönetilmekte olduğu ifadesini içeren haberi de başlıbaşına abartıdır.⁸

Diğer taraftan Thomas David zikredilen tarihten sonra Cemaat'in izinin kaybolduğunu ileri sürerek bu ani ortadan kayboluşu iki sebebe bağlamaktadır. Bunların ilki dış taleplerin daha düşük maliyetlerle saat üretimi yapan Neuchatel bölgesine kaymasından kaynaklı olarak Cenevre saatçilik sanayiinin 1785'ten itibaren içine düştüğü derin krizdir. Çoğunlukla Cenevre ile iş yapan Cemaat'in ortadan kaybolmasını kısmen açıklayan bu sebebe onların 19. yüzyıl başlarında daha güçlü bir diplomatik koruma elde etmek için İngiliz vatandaşlığına geçmelerini de eklemektedir. Bu kararlarında özellikle 1838'de Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşmasının ticari faaliyetleri için getireceği yararlar gözetilmiştir (David, 2005, s. 6-7).

Şüphesiz araştırmacının ileri sürdüğü bu ihtimaller göz ardı edilemez. Bunlara küçük cemaatin üyelerinin yüz elli yıllık uzun zaman dilimi içerisinde Levanten veya yerli gayrimüslim kadınlarla yaptıkları evlilikler neticesinde uğradıkları kültürel erozyon hususunu da eklemek gerekir. Yukarıda Cemaat'in çocuklarının eğitim sorunlarını ele alırken ifade edildiği üzere belgelerde Cemaat üyeleri bir iki nesil sonra Türkçe, Rumca ve İtalyanca konuşmaya başlamışlardır. Buna dayanarak topluluğun en azından bir kısmının zamanla diğer Levanten unsurlar ve yerli Rumlar arasında erimiş oldukları ileri sürülebilir. Güçlü bir kilise organizasyonunun eksikliğinin Cizvit misyonerliğinin Cemaat'in bazı üyeleri üzerinde başarıya yol açtığından yine yukarıda bahsedilmişti. Bunların bir kısmının Katolikliğe geçtikten sonra anavatanlarıyla bağlarını kopararak Fransız kimliği altında varlıklarını korumuş olabilecekleri de ihtimal dışı değildir. Tabii bütün bu ihtimaller Cemaat'in 1763'ten sonra dağılmış olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu tarihten sonraki dönemlere ait belgelerin eksikliği onların mevcudiyetlerini korumadıkları anlamına gelmemektedir.

⁸ “Sadece Konstantinopolis'te halihazırda var olanlara bakmanız yeterli. Neredeyse tüm büyük kamu idareleri İsviçre vatandaşları tarafından yönetilmektedir; Doğu Demiryolları'nın başkanı Zürih vatandaşıdır, Compagnie des chemins de fer d'Anatolie (İstanbul'dan Bağdat'a giden ünlü hat) Neuchâtel vatandaşı; Compagnie de la régie des tabacs Vaud vatandaşı tarafından yönetilmektedir. Daire başkanlarının çoğu İsviçrelidir ve hepsi Osmanlı yetkilileriyle en iyi ilişkileri sürdürmektedir. Ticaret te İmparatorluk'taki eski İsviçre şirketleri tarafından temsil edilmektedir ve kolonimizin İstanbul'da çoğu önemli mevkiilerde bulunan 400'den fazla üyesi vardır.” (*Journal de Geneve*, 12 Fevrier 1916, s. 2).

Kaynakça

- Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri* (Cilt 1). İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Anonim. (1858). Notes sur l'Eglise réformée de Constantinople au XVII e siècle. *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, VI(11), 415-416.
- Anonim. (2014). Franciscan Mount Zion. *Journal of Franciscan Culture*, 108, 17-19.
- Archinard, M. H., & Maurice, M. A. (1861). Genève Et Constantinople. 1592-1732. *Bulletin De La Société De L'histoire Du Protestantisme Français*, X(5-7), 233-258.
- Archinard, M., & Heyer. (1861). Genève et Constantinople. 1592-1732. *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, X(5-7), 233-258.
- Aydüz, S. (1999). Osmanlı Devleti'nde Küçük Gözlemeleri "Muvakkıthaneler". *Osmanlı içinde* (s. 663-675). Ankara: Yeni Türkiye.
- Babel, A. (1916). *Histoire Corporative de l'Horlogerie, de l'Orfèvrerie et des Industries Annexes*. Genève.
- Bir, A. ve Kaçar, M. (2008). Saat. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 35, s. 322-325). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Bıyık, M. (2005). Katolik Tiranlığından Protestan Teokrasisine: John Calvin ve Cenevre Modeli. *Dini Araştırmalar*, 8(22), s. 41-62.
- Botez, L. L. (2020). From austerity to prosperity: A historical perspective of Geneva's luxury industry. Erişim Tarihi: 15 Şubat 2024, https://www.researchgate.net/publication/350734986_From_austerity_to_prosperity_A_historical_perspective_of_Geneva's_luxury_industry
- Bozkurt, A. (2011). Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi. *Tarih Dergisi*, 52, 123-150.
- Bozkurt, G. (1983). İslam Hukuku'nda Müstemenler. *Prof. Dr. Fadıl Hakkı Sur'un Anısına Armağan* içinde (s. 361-370). Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları .
- Busbecq, O. G. (2005). *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1960)*. (D. Türkömer, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Calis, R. (2023). The Impossible Reformation: Protestant Europe and The Greek Orthodox Church. *Past & Present*, 259(1), 43-76.

- Camillocci, D. S. (2015). Refuge et migrations à Genève au miroir de polémistes, missionnaires et voyageurs (XVIe-XVIIe siècles). *Revue de l'histoire des religions*, 232(1), 53-81.
- Cipolla, C. M. (1978). *Clocks and Culture, 1300-1700*. London.
- Çokuğraş, I. (2016). *Bekâr Odaları ve Meyhaneler: Osmanlı İstanbul'unda Marjinalite ve Mekân*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Darling, H. (1903). Geneva Before Calvin (1387-1536). The Antecedents of a Puritan State. *The American Historical Review*, 8(2), s. 217-240.
- David, T. (2005). "Une autre Genève dans l'Orient" La Conreition Genevoise d'Istanbul au XVIIIe Siècle. P. Dumont, & R. Hildebrand (Dü). *L'horloger du Serail, Aux sources du fantasme oriental chez Jean-Jacques Rousseau* içinde (s. 49-67). Paris. Erişim tarihi: 01 12, 2004, <https://books.openedition.org/ifeagd/1504#text>
- Dimitriev, M. (2007). Western Christianity and Eastern Orthodoxy 321-343",. R.-c. Hsia (Dü.) içinde, *The Cambridge History of Christianity: Reform and Expansion 1500-1660* (C. 6, s. 321-344). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dipratu, R. (2022). *Regulating non-Muslim Communities in the Seventeenth-century Ottoman Empire : Catholics and Capitulations*. New York: Routledge.
- Erdoğanlı. (2020). Yasaklardan Modern Denetime: Osmanlı Devleti'nin İçki Tüketimine ve Meyhanelere Yaklaşımı. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 31, 1-32.
- Evliya, Ç. (2003). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul* (Cilt 1/2). (S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Garrioch, D. (2014). *The Huguenots of Paris and the Coming of Religious Freedom, 1685-1789*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gilles, P. (1644). *Histoire Ecclésiastique des Eglises Reformées*. Genève.
- Goffman, D. (2004). *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. Cambridge.
- Gündüz, D. (2015). *Alaturkadan Alafrangaya Zaman: Osmanlı'da Mekanik Saatler*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Hammer, J. V. (1832). *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Cilt 8). Wien: A. Hartlebens Verlage.
- Heyer, M. (1861). Genève Et Constantinople 1733 (Suite). *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, X(8-10), 399-422.

- Heyer, M. (1862). Genève et Constantinople 1733 (Suite). *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, XI(1-3), 61-79.
- İnalçık, H. (2009). *Devlet-i 'Aliyye* (Cilt 1). İstanbul.
- Jaquet, E. (1948). Horlogers genevois à Constantinople au XVIIe siècle. *Journal suisse d'horlogerie*, 5(6), 241-244.
- Kurtz, O. (2005). *Sultan İçin Bir Saat: Yakındoğu'da Avrupa Saat ve Saatçileri*. (A. Özdamar, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Landes, D. S. (1983). *Revolution in Time: Clocks and The Making of The Modern World*. Massachusetts.
- Lubenau, R. (2012). *Reinhold Rubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde*. (T. Noyan, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Luther, M. (1967). *Luther's Works* (Cilt 46). Philedelphia: Fortress Press.
- Murphey, R. (1983). The Ottoman attitude towards the adoption of Western technology: the role of the efrencî technicians in civil and military applications. R. C. Jennings (Dü.). *Contributions à l'Economic and social history of the Ottoman Empire* içinde (s. 286-298). Leuven: Editions Peeters.
- Noradounghian, G. E. (1897). *Recueil d'Actes internationaux de l'Empire Ottoman: Traités, conventions, arrangements, déclarations, protocoles, procès-verbaux, firmans, bérats, lettres patentes et autres documents relatifs au droit public extérieur de la Turquie* (Cilt 1). Paris: Librairie Cothillon.
- Ortaylı, İ. (1994). Levantenler. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (C. 5, s. 204-207). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Özel, A. (1998). *İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Dârülişlâm Dârülhârb*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Cilt 3). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Refik, A. (1931). *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Roberts, J. (2015). *Avrupa Tarihi*. İstanbul.
- Roget, F. (1925). The Huguenots of Hungary. *The Huguenot Society's Proceedings*, 13(2), 1-25.
- Rousseau, J. (2002). *İtiraflar*. Ankara: Doruk.

- Schweigger, S. (2004). *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*. (S. T. Noyan, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Senekoane, T. (2014). A Black Calvinist perspective on the economy. *Studia Historiae Ecclesiasticae*, 40(1), 311-322.
- Shaw, W. (1895). *The History of Currency*. London: Wilson & Milne.
- Tenenti, A. (1967). *Piracy and Decline of Venice, 1580-1615*. (J. Pullan, Çev.) Berkeley: University of California Press.
- Ülkümen, P. (1961). Saatçiliğimiz. *Türk Etnografya Dergisi*, 55, 14-19.
- Waddington, F. (1858). L'église Réformée De Constantinople: Au XVII e Siècle. 1628-1638. *Bulletin De La Société De L'histoire Du Protestantisme Français*, VII(4-6), s. 123-129.
- Waddington, F. (1855). Les Réfugiés Protestants Français et Genevois A Constantinople et L'archevêque de Cantorbéry Secker. 1763. *Bulletin de la Société de l'histoire du Protestantisme Français*, IV(7-8), 384-388.
- Wagner-Rau, U. (2013). The Protestant Pastor and the Communication of the Gospel: Public Ministry in the Present Protestant Church. W. Homolka, & H. G. Schöttler (Dü). *Rabbi – Pastor – Priest: Their Roles and Profiles Through the Ages* içinde (s. 203-218). Berlin: Walter de Gruyter GmbH.
- Watt, R. W. (2020). *The Consistory and Social Discipline in Calvin's Geneva*. New York: University of Rochester Press.
- Yıldız, N. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu. *Bellekten*, 70, 919-962.
- Zinkaisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Cilt 5). (N. Epçeli, Çev.) İstanbul.
- URL-1.
<https://www.kadisicilleri.org/?blm=maddesnc2&geldi=madde&MetinTmz=saat&trch=hkm&-find=>
- URL-2. <https://www.kadisicilleri.org/goster.php?blm=ist022&bsm=ist022b503>

Summary

This article examines the economic, social and religious life of a Genevan Protestant community that lived in Istanbul for nearly a century and a half between 1600 and 1763 on the basis of archival documents. A group of mid-19th-century documents published in various issues of the *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français* in Paris provides the data necessary for the subject. These documents, dating from 1592-1763, consist of correspondence between the leaders of the community and the Dutch ambassador with the authorities and religious institutions of the Canton of Geneva, as well as with renowned Protestant theologians of the time. They provide detailed information about the religious activities of the community.

The commercial activities of this community, which settled in Galata, Istanbul's mostly Frankish neighborhood, were based on the sale, assembly and repair of clocks manufactured in Geneva. An examination of Istanbul's 16th-18th century Court Registers reveals that a large number of clocks were in use in the city. Considering that the total number of Istanbul's Court Registers is around 10,000 volumes, and that only 100 volumes of these could be published by selecting one book from each decade, it is not difficult to estimate that the number of clocks could reach thousands. It should also be taken into account that these numbers are only those that are reflected in court records.

For the new types of clocks imported from Europe, craftsmen who understood only the mechanical side of the watch were not enough. As the details of their designs increased, it was necessary to involve artisans such as jewelers, carpenters, painters, sculptors, and mechanical music masters, each specialized in their own field, in the production and maintenance process. Even the depictions on the timepieces, let alone the malfunctions in the mechanisms that emerged over time, made it necessary for some customers to visit a watch repairer. For the inhabitants of palaces and mansions this was not much of a problem, but for religious reasons the commoners had to replace the human figures with those of flowers.

The clocks of the Early Modern Age, with their complex mechanics and elaborate designs, reflected the cutting-edge technology of the time. The production and repair of these clocks required the employment of artisans specialized in each of their different components. Thus, there is a direct correlation between the establishment of the Geneva colony in Istanbul and the increase in the use of clocks among Turks, especially from the early 17th century onwards.

On the other hand, a new set of social regulations brought to Geneva by Calvinist doctrines led to the birth and development of the watch industry in the city. The prohibition of the use of luxury and expensive consumer goods in the country as of the mid-16th century required Genevan artisans to utilize the watches they produced in the foreign market. For Genevan watchmakers, Istanbul in particular had a watch market where they could compete with the better quality English watches.

The earliest document, dated July 9, 1592, suggests that there was a Protestant congregation in Constantinople in the late 16th century, which would have necessitated a request for a priest from Geneva, but it is not clear whether they were all Swiss. The 17th-century correspondence does not provide information on the number of parishioners, despite their large numbers. However, 18th century documents, which now mention numbers, indicate a periodic increase in their numbers. In 1709 the Geneva community consisted of about fifty people, including a few French Huguenots and residents of the Pays de Gex. By 1725, this number had increased to 85 people. Fourteen of them lived with relatives or in families, and six lived alone, the majority of whom were longtime residents of Istanbul and their children born here. It is noteworthy that there were quite large families among them, such as the Dunants, Arlauds and Dephineuels. With the addition of French, English and Dutch Protestants, the total number of the community could reach two hundred people on important religious days. In 1737, the number of Genevans alone reached 160.

Although they were Protestants, they were under the protection of the French ambassador in Istanbul and benefited from the privileges provided by the capitulations. In their correspondence with Geneva, the leaders of the community were most concerned about the degeneration of this religious community under the influence of the cosmopolitan multi-

religious structure of Istanbul. Therefore, the correspondence was mostly about requests for priests from Geneva. They also seem to have made a written legal arrangement among themselves to ensure that the social order in the congregation functioned according to Calvinist principles. Religiously under the patronage of the Dutch ambassador, the congregation established a small church in the outbuildings of the embassy. This church, which could be called a chapel, was probably the oldest Protestant church established in Istanbul. The Dutch ambassador's plans to spread Protestantism among the Christian Ottoman subjects through this church are also among the important points in the documents.